

Tomasz KRUSZEWSKI*

Sejm prowincjonalny na Śląsku (1824–1848) na tle innych podobnych instytucji w Prusach

Celem poniższych rozważań będzie próba pokazania podobieństw i różnic między tak zwanymi landtagami prowincjonalnymi w Prusach. Zadanie to jest niewątpliwie trudne, gdyż w państwie pruskim pierwszej połowy XIX w., w ustroju oświeconego absolutyzmu, nie było trójpodziału władzy, choć po haniebnej podwójnej klęsce pod Jeną i Auerstedt stary ustroj w dotychczasowej formie nie miał już racji bytu. Ta druzgocąca klęska, poniesiona w 1806 r. w wojnie z Napoleonem, była zewnętrznym wstrząsem, który pokazał bezwzględną konieczność przebudowy państwa, i to zarówno w sferze społecznej, jak i w sferze sprawowania władzy. Najważniejszym skutkiem tych wydarzeń były podjęte wówczas reformy na rozmaitych polach życia państwowego i społecznego. Część z tych reform miała przełomowy charakter, zwłaszcza te częściowo przekształcające dotychczasowy kształt społeczeństwa: zniesienie osobistego poddaństwa, ordynacja miejska i wynikająca z niej wolność w zakresie działalności przemysłowej w znacznej mierze odpowiadająca wymaganiom gospodarki rynkowej. Nie można zapomnieć o podjętej wkrótce reformie rolnej (1811) zmierzającej w zbliżonym kierunku, w której jednak wykluczono zmiany jednorazowe i rozstrzygające, kładąc nacisk na rozwiązania rozkładające się na dziesięciolecia.

Istotą problemu jest okoliczność istotnego i z góry zakładanego spowolnienia reformy, co miało prowadzić do zacierania jej ostatecznego celu, na co warto zwrócić tutaj szczególną uwagę. Doszło w tym bowiem do głosu zjawisko szczególnie nas tutaj interesujące, mianowicie działania

* Uniwersytet Wrocławski, e-mail: tomasz.kruszewski@uwr.edu.pl.

państwa w swej istocie tylko pozorne, które w miejsce zamierzonych i ostentacyjnie głoszonych reform miały tylko umocnić *ancien regime*.

To uogólnienie należy doprecyzować. Można tego dokonać przez podkreślenie, że sednem, niejako środkiem ciężkości każdego państwowego ustroju jest sposób sprawowania w nim państwowej władzy, w tym zwłaszcza polityczny podmiot, który by tę władzę sprawował.

Jednym z najważniejszych zrealizowanych przekształceń ustrojowych była reforma udziału społeczeństwa pruskiego w życiu politycznym, mianowicie nowa organizacja stanów w poszczególnych prowincjach pruskich. Rewolucja francuska uzmysłowiła królowi Prus konieczność ograniczonego dopuszczenia społeczeństwa przynajmniej do wypowiedania swoich opinii w istotnych sprawach politycznych, gospodarczych czy społecznych. Nie bez znaczenia był też strach Fryderyka Wilhelma III przed napływem ideologii rewolucyjnej z Francji.

Stworzenie reprezentacji społeczeństwa stało się jednym z głównych haseł programu reform pruskiego premiera Karla Heinricha v.u.z. Steina, który już w 1808 r. wyraził przekonanie, że jednym z istotnych zadań będzie zbudowanie „powszechnej reprezentacji narodowej”. Stein planował dopuszczenie do prawa wyborczego „każdego aktywnego obywatela państwa, który posiada 100 łanów lub gospodaruje rolniczo lub przemysłowo, albo prowadzi działalność handlową, względnie wykonuje zawód mieszczański, a zarazem wykazuje duchową więź z państwem”¹.

Problem dopuszczenia poddanych do współrządzenia państwem był jednym z postulatów Steina. Prezydent ministrów był idealistą błędnie mniemającym, że ma poparcie królewskie. Pamiętać trzeba, że Stein, zgodnie z ideologią romantyczną, głosił program wszechstronnych reform ustrojowych, co nie odpowiadało samemu królowi. Pomysł Steina o stworzeniu ogólnopaństwowego parlamentu nie miał większych szans na realizację. Fryderyk Wilhelm III godził się na pewne ustępstwa na rzecz społeczeństwa, ale tylko takie, które w żaden sposób nie mogły ograniczyć jego władzy.

Król wystawił Steina na krytykę kręgów zachowawczych i w stosownym momencie pozbawił go stanowiska szefa rządu. Kontynuatorem i następcą Steina został z tytułem kanclerza ks. Karl August von Hardenberg. Hardenberg w odróżnieniu od Steina był pragmatykiem i utyli-

¹ H. Simon, *Das Provinzial-Gesetzbuch der Schlesischen Verfassung und Verwaltung, H. 1: Die ständische Verfassung von Schlesien, T. 1*, Breslau 1846, s. 20. Por. J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie. 1815–1848. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1980, s. 231 i n.; *idem, Zabór pruski 1806–1848, [w:] Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 610 i n. Por. też F. Glaser, *Die Stände Neuvorpommerns 1806–1826*, Greifswald 1929, s. 51 i n.; J. Stein, *Geschichte der Stadt Breslau im neunzehnten Jahrhundert*, Breslau 1884, s. 68 i 69.

tarystą, reformy, które zamierzał realizować, miały służyć nadrzędnemu celowi – zachowaniu monarchii absolutnej, a ustępstwa mogły iść tylko tak daleko, by nie naruszyć zasadniczego celu. *Real-Politik* Hardenberga nie miała mieć wiele wspólnego z pomysłami Steina. Fryderyk Wilhelm III, zamierzając zachować *status quo*, dostrzegał bieżącą sytuację polityczną, która zmuszała go jednak do podjęcia pewnych reform. Godził się na reformy społeczne Steina – edykt październikowy z 1807 r. znoszący poddaństwo osobiste chłopów czy ordynację miejską z 1808 r., która wprowadzała stosunki kapitalistyczne do miast. Pewne reformy z tej dziedziny wprowadzał też Hardenberg – warto tu wskazać regulację gruntów chłopskich czy zniesienie przymusu cechowego, co zapoczątkowało wolność przemysłową w Prusach.

Natomiast na reformy polityczne, które mogły ograniczyć władzę absolutnego monarchy, się nie godzono. Dlatego władca zmuszony był do lawirowania, tak by nie uszczuplić swej władzy. Społeczeństwo było jednak zbyt słabe, by zagrozić królowi. Zasadnicze rządy Hardenberga przypadały już na czasy reakcji po kongresie wiedeńskim. Powołanie parlamentu nie mogło w tych warunkach mieć miejsca, do odrzucenia pomysłów Steina wykorzystano fakt, iż prezydent ministrów – widząc opór monarchy – zgłosił też fakultatywny pomysł, by zamiast jednego parlamentu w Berlinie powołać jego odpowiedniki dla każdej pruskiej prowincji. Król podjął ten pomysł, ale rozumiał go swoiście, zamierzał bowiem powołać słabą namiastkę parlamentu w prowincjach – zasłonę, za którą chciał ukryć rzeczywisty zamiar zachowania pełni władzy. Te „stany prowincjonalne” nie mogły w niczym uszczuplić jego uprawnień. Tego typu zamiary króla znajdują odbicie w całokształcie reform politycznych pierwszych dwóch dekad XIX stulecia.

W latach 1822–1823 Fryderyk Wilhelm III podjął ostateczne decyzje i nakazał przygotować projekty odpowiednich ustaw dla poszczególnych pruskich prowincji. Oznaczało to też ostateczne odrzucenie koncepcji utworzenia jednolitego parlamentu ogólnopruskiego. Na decyzje króla wywarł w tym czasie istotny wpływ Stein, który był zdania, by nie ograniczać się do opracowania partykularnych ustaw, ale wprowadzić także ogólną ustawę wstępną, w której zawarto by podstawowe ramy, wspólne dla wszystkich prowincji. Efektem realizacji tej koncepcji była poprzedzająca ustawy dla poszczególnych prowincji ustawa ogólna z 5 czerwca 1823 r.²

² *Allgemeines Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten“, Jg. 1823, s. 129. O pracach komisji berlińskiej i ustawie ogólnej zachowały się akta w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kultural-

Ten lakoniczny akt prawny zawierał podstawowe zasady działania i określał kompetencje landtagów prowincjonalnych. W myśl art. II miało nastąpić oddanie landtagom kompetencji decydowania o sprawach własności gruntowej. Artykuł III regulował trzy zasadnicze sfery działalności landtagów, które zachowały znaczenie do 1847 r., a po części aż do 1875 r., a dotyczyły projektów królewskich, prawa do składania próśb i skarg oraz zarządu majątkiem prowincjonalnym. I tak landtagi miały zajmować się w pierwszej kolejności królewskimi projektami ustawodawczymi, ale nie miały uzyskać kompetencji stanowczych, lecz jedynie doradcze. Szczególnie charakterystycznie brzmiał przepis mówiący o poszerzeniu kompetencji doradczych landtagów także o ogólne ustawy w sprawach praw obywatelskich i majątkowych oraz podatkowych „aż do ustanowienia ogólnych zgromadzeń stanowych”. Kryła się za tym zapowiedź powołania parlamentu ogólnokrajowego, na co jednak Fryderyk Wilhelm III nie zdobył się aż do śmierci, choć sprawa ustanowienia takich zgromadzeń miała być według ustawy „specjalną troską” monarchy. Na usprawiedliwienie władcy dodać należy, że przygotował on stosowne projekty i ich realizację przekazał synowi w swym testamencie politycznym. Jednak Fryderyk Wilhelm IV zwlekał z jego wykonaniem aż do przedednia Wiosny Ludów.

Drugą sferę działalności landtagów prowincjonalnych stanowiło prawo do składania próśb i zażaleń do króla, które miały wywodzić się od całej prowincji lub jej części. Trzecią sferą był zarząd majątkiem prowincjonalnym, którego przekazanie w gestię landtagu miało się dokonywać za zgodą królewską.

Ustawa czerwcowa przewidywała, że szczegółowe kwestie zostaną uregulowane w ustawach partykularnych dla poszczególnych prowincji. Praktyka pokazała jednak, że większość ustaw miała bardzo podobne uregulowania, szczególnie odnośnie do kompetencji i trybu obrad; największe różnice dotyczyły przepisów o składzie i strukturze poszczególnych landtagów prowincjonalnych. Te zaś miały posłów podzielonych na trzy stany: arystokrację połączoną ze szlachtą, mieszczaństwo i chłopstwo. Jednak landtag śląski dwie pierwsze grupy miał podzielone na dwa odrębne stany. W śląskiej ustawie z 27 marca 1824 r. Fryderyk Wilhelm III w następujący sposób rozdzielił mandaty dla stanu pierwszego: trzy głosy wirylne dla książąt i trzy głosy kurialne dla posiadaczy wol-

nego w Berlinie (Geheimes Staatsarchiv – Preußischer Kulturbesitz, dalej: GStA PK), w zespole Pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Ministerium des Innern, dalej: MSW Prus), w Rep. 77, I HA, IV. Abt. D.XXIIa, Nr. 1, vol. 1, nlb. Por. też R. Koselleck, *Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung*, Stuttgart 1967, s. 319 i n.; J. Stein, *op. cit.*, s. 71.

nych państw stanowych. Nie uwzględnił natomiast w pierwszym stanie właścicieli fideikomisów³. Książęta, z racji ich większej liczby na Śląsku, zostali wyodrębnieni ze szlachty w stan pierwszy. Do pierwszego stanu dopuszczono też właścicieli wolnych państw stanowych⁴. Dla nich ustawa przewidywała trzy mandaty.

Wobec wyłączenia osób utytułowanych w stanie drugim znaleźli się pozostali posiadacze dóbr rycerskich. Okręgi wyborcze oparto na aktualnych strukturach podziału terytorialnego (powiaty ujęte w grupy)⁵. Ustawa z 27 marca 1824 r. przewidywała przyznanie 30 mandatów obszarowi Śląska i hrabstwa kłodzkiego i dodatkowo 6 mandatów dla Górnych Łużyc⁶.

Struktura stanu drugiego budziła wątpliwości królewskie, stąd na pierwszym sejmie w dekrete propozycyjnym Fryderyk Wilhelm III postawił pytanie o przyznanie specjalnego miejsca właścicielom fideikomisów i sposób ich wyróżnienia w obrębie drugiego stanu⁷. Stany doszły do wniosku, że uwzględnić należy tylko te z nich, które mają większą wartość. Było to jednak względne kryterium i landtag wolał zostawić władcy decyzję, które fideikomisy uważa on za znaczące. Posłowie ograniczyli się tylko do ustalenia następujących zasad: a) wszystkie przepisy o stanie drugim dotyczą właścicieli fideikomisów; b) uzyskują oni jeden głos kolektywny, mogą też wybrać zastępcę; c) deputowany reprezentujący fideikomisy będzie zasiadał na pierwszym miejscu pośród deputowanych stanu drugiego. Zasady te zaakceptował władca w rezolucji końcowej I stanów śląskich z 2 czerwca 1827 r. Przyznał w niej dodatkowo jeden mandat właścicielom fideikomisów. W ten sposób zrealizowano jeden z postulatów, który jeszcze wcześniej zgłosiła komisja przygotowująca założenia dla ustawy śląskiej, choć chciała ten mandat umieścić w stanie pierwszym. Król, korzystając z pozostawionego mu przez I landtag pola, wybrał 11 fideikomisów, które uznał za znaczące⁸.

³ „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten“, Jg. 1824, s. 63.

⁴ *Ibidem*.

⁵ R. Roepel, *Beiträge zur neueren Geschichte Preußens, 3. Zur Geschichte der ersten Einrichtung d. heut. Provinzialstände Schlesiens*, „Übersicht der Arbeiten u. Veränderungen der schles. Gesellschaft für vaterländ. Cultur“, Jg. 1846, s. 278.

⁶ „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten“, Jg. 1824, s. 63.

⁷ *Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafenschaft Glatz und des Markgrathums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1825 abgehaltenen ersten Land-Tage*, Breslau [1827], s. 8.

⁸ *Ibidem*, s. 23. Odrzucił natomiast postulat deputowanych łużyckich, by dołączyć tu jeszcze hr. von Einsiedel z majoratu Stronie Śl., gdyż większość jego dóbr tworzących ów majorat leżała w królestwie saskim, *ibidem*, s. 20.

Kolejnym, trzecim stanem było mieszczaństwo. Liczba 28 mandatów dla stanu trzeciego znalazła się w ustawie z 27 marca 1824 r.⁹ Szczegółowy rozdział mandatów uregulowany został w rozporządzeniach wykonawczych do ustawy z 27 listopada 1824 r. i 2 czerwca 1827 r.¹⁰ Największym miastom przyznano głosy wirylne: Wrocławowi trzy, Brzegowi, Głogowowi, Legnicy, Nysie, Świdnicy i Zielonej Górze po jednym. Kilka miast uzyskało głosy kurialne, które zostały ujęte w pary, tak więc jedno lub drugie miało uzyskiwać mandat w danej kadencji sejmku. Rozporządzenie z 27 listopada 1824 r. przewidywało następujące pary: Kłodzko i Żąbkowice, Jelenia Góra i Kamienna Góra, Jawor i Złotoryja. Dalsze pary do rozważenia przedstawił król na I landtagu; spotkały się z akceptacją posłów. Znalazły się one w rezolucji końcowej stanów śląskich i w wydanym w tym samym dniu (2 czerwca 1827 r.) rozporządzeniu: Bolesławiec i Żagań oraz Opole i Racibórz¹¹. Pozostałe miasta podzielono na dwanaście okręgów wyborczych. Odnośnie do Górnych Łużyc przewidziano dla miast Zgorzelca i Lubania Śl. głosy wirylne (odpowiednio dwa i jeden). Reszta miast otrzymała jeden głos kolektywny. Sprawa liczebności posłów stanu trzeciego (a także czwartego), która od początku była w ostrej formie krytykowana przez liberałów, wróciła w połowie lat 40. XIX w. Postępujący rozwój miast czynił coraz bardziej nieproporcjonalną reprezentację arystokracji i szlachty wobec mieszczaństwa i chłopstwa. O walce trwającej w latach 30. i 40. XIX w., zmierzającej do polepszenia pozycji mieszczan w sejmach prowincjonalnych, w tym i w śląskim, świadczy liczna korespondencja, jaka zachowała się w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie¹².

Do stanu czwartego zgodnie z sugestiami komisji zaliczono posiadaczy nieruchomości wiejskich, dzierżawców dziedzicznych i chłopów czynszowników¹³. Ustawa przyznała im 14 mandatów (12 Śląsk i hrabstwo kłodzkie, 2 Górne Łużyce). Król w tym zakresie nie podzielił stanowiska komisji, która pragnęła dać stanowi czwartemu połowę ostatecznej liczby mandatów¹⁴. Bliższe zasady rozdziału mandatów uregulowało rozporzą-

⁹ „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1824, s. 63.

¹⁰ „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Breslau“, Jg. 1825, s. 12 i n.; „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1827, s. 64 i n.

¹¹ *Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages...*, s. 20. W następnych latach próbowano jeszcze tworzyć dalsze pary miast, ale nie spotkało się to z poparciem pruskiego MSW, zob. GStA PK, MSW Prus, Rep. 77, I HA, IV. Abt., D.XXIII d, Nr. 13, nlb., pisma: z 8 VII 1829 (miasta dolnośląskie), z 24 IX 1829 r. (miasta górnośląskie).

¹² GStA PK, MSW Prus, Rep. 77, I HA, IV. Abt., D.XXII a, Nr. 13, vol. 4, nlb., *passim*; D.XXIII d, Nr. 1, vol. 4, nlb., *passim*.

¹³ „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1824, s. 63.

¹⁴ Roepfel R., *op. cit.*, s. 281.

dzenie z 27 listopada 1824 r.¹⁵ Okręgi wyborcze dla stanu pierwszego na Śląsku i w hrabstwie kłodzkim miały się pokrywać z okręgami stanu drugiego. Z każdego wybierano po jednym deputowanym¹⁶. Odnośnie zaś do Górnych Łużyc jeden mandat przypadał na powiat zgorzelecki, drugi na ich pozostały obszar.

Zasady te utrzymało rozporządzenie z 2 czerwca 1827 r., wprowadzając jedynie nieznaczne korekty¹⁷. Utrzymano podział wyborców na dwanaście okręgów, z tym że okręgom legnickiemu¹⁸ i prudnickiemu dodano po jednym mandacie, co w efekcie podniosło liczbę mandatów z tego obszaru z 12 do 14. Było to wykonanie postulatu, który omawiano na I sejmie w 1825 r. – obok wyżej wymienionego rozporządzenia znalazł się on równolegle w rezolucji końcowej I sejm¹⁹. Natomiast na Górnych Łużycach utworzono dla tamtejszych czterech powiatów jeden okręg, wybierający dwóch deputowanych.

Organizacja śląskiego landtagu prowincjonalnego w porównaniu z innymi prowincjami Prus

Tworzone w każdej pruskiej prowincji landtagi prowincjonalne dość istotnie różniły się między sobą strukturą organizacyjną. Większość była podzielona na trzy stany, ale nawet te mające cztery stany miały zupełnie inne koncepcje ich wyodrębnienia. Obok Śląska cztery stany posiadały landtagi prowincji: saskiej, westfalskiej i nadreńskiej.

Najbliższy koncepcyjnie sejmowi prowincjonalnemu na Śląsku był landtag pruskiej prowincji saskiej, ustanowiony równolegle 27 marca 1824 r. Ten także był podzielony na cztery stany²⁰. Stan pierwszy przypominał

¹⁵ „*Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Breslau*“, Jg. 1825, s. 13.

¹⁶ W okręgu głogowskim od 1845 r. miejscem wyborów była Nowa Sól.

¹⁷ „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten*“, Jg. 1827, s. 66.

¹⁸ Okręg ten na mocy rozporządzenia z 8 czerwca 1844 r. poszerzono o byłą czeską enklawę Godzieszów (pow. bolesławiecki), przynależną do Górnych Łużyc, „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten*“, Jg. 1844, s. 179; por. GStA PK, MSW Prus, Rep. 77, I HA, Abt. IV, D.XXIII d, Nr. 4, vol. 1, nlb.; C.W. von Lancizolle, *Rechtsquellen für die gegenwärtige landständische Verfassung in Preußen mit Einfluß der Landtagsabschiede*, Berlin 1847, s. 127. Sprawa ta była wcześniej przedmiotem dyskusji na VII sejmie, gdyż znalazła się w dekreście propozycyjnym z 23 lutego 1843 r. Sejm udzielił poparcia temu projektowi królewskiemu, co znalazło swój wyraz w rezolucji końcowej; *Verhandlungen des siebenten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preußischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf ertheilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 30. Dezember 1843*, Breslau 1844, s. 6, 7, 117 i 317.

¹⁹ *Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages...*, s. 20.

²⁰ „*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten*“, Jg. 1824, s. 70 i n., Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände in der Provinz Sachsen. Vom 27sten März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/sah/sachsen/provinzialstaende24.htm> (20.05.2016).

swój śląski odpowiednik. Jedyną różnicą było, że oprócz hrabiów Stolberg-Wernigerode, Stolberg-Stolberg, Stolberg-Roßla po jednym głosie uzyskały kapituły katedralne w Merseburgu i Naumburgu oraz posiadacz urzędu w Walternienburgu. Pozostałe stany uzyskały odpowiednio po 29, 24 i 12 mandatów. Tak więc łącznie rozdzielono 72 mandaty.

Na tych samych zasadach zbudowano pod tą samą datą stany prowincjonalne dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego, była jednak istotna różnica – arystokracja została połączona ze szlachtą w jeden stan pierwszy, mieszczaństwo tworzyło stan drugi, a chłopstwo stan trzeci²¹. Dlatego też, podobnie jak w landtagu dla Brandenburgii (o którym niżej), w stanie szlacheckim dołączeni byli wiryliści: książę von Thurn und Taxis jako książę krotoszyński oraz książę Sułkowski, ordynat w Rydzynie. Stan pierwszy razem z nimi liczył 24 mandaty, stan drugi miał 16 mandatów, a trzeci – 8. Tak więc łącznie było 48 mandatów, tyle samo co na Pomorzu.

Na kształt landtagów nadreńskiego i westfalskiego istotny wpływ miało odniesienie się króla Fryderyka Wilhelma III do tzw. stanów Rzeszy, będących spadkiem po zlikwidowanej przez Napoleona I Rzeszy. Problem ten regulowało rozporządzenie z 21 czerwca 1815 r.²² Utrzymywało ich przywileje, stąd nie dziwi ich wyodrębnienie w oddzielny stan pierwszy. Stany dla prowincji nadreńskiej ustanowiono 27 marca 1824 r.²³ Podzielono je na stany Rzeszy jako stan pierwszy, a pozostałe ujęto analogicznie jak na Śląsku (rycerstwo, mieszczaństwo i chłopstwo). Mimo wymienienia części prowincji (Wielkie Księstwo Dolnego Renu oraz Księstwa Julichu, Kliwii i Bergu) nie przekładało się to na wewnętrzny podział okręgów wyborczych. Do stanu pierwszego zaliczano książąt: von Wied-Neuwied, von Wied-Runkel, von Solms-Braunfels, von Solms-Hohensolms-Lich; rozkaz gabinetowy z 15 marca 1825 r. dodał jeszcze księcia von Hatzfeld, czyli było 5 wirylistów. Każdy z pozostałych stanów liczył po 25 posłów, stąd od 1825 r. było łącznie 80 mandatów.

Kolejne rozporządzenie z 27 marca 1824 r. analogicznie zbudowało sejm prowincjonalny dla prowincji westfalskiej²⁴. Jako stan pierwszy

²¹ Tekst pol.: *Ustawa o urządzeniu stanów prowincjonalnych dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego z dnia 27 marca 1824 r.*, [w:] A. Konieczny, T. Kruszewski, *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, [Wrocław] 2002, s. 296 i n.

²² *Verordnung betreffend die Verhältnisse der vormals unmittelbaren teutscher Reichsstände in den Preußischen Staaten. Vom 23sten Juni 1815*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1815, s. 105.

²³ Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für die Rheinprovinzen vom 27. März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/nrw/rheinprovinz/staedteordnungen-vergleich.htm> (20.05.2016).

²⁴ Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände für die Provinz Westphalen vom 27. März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/nrw/westfalen/index.htm> (20.05.2016).

oznaczono dawne stany Rzeszy, składał się z książąt: von Aremburg, von Salm-Salm, von Salm-Kyrburg, von Kaunitz-Rietberg, von Looz, von Sayn-Wittgenstein-Berleburg, von Sayn-Wittgenstein-Wittgenstein, von Bentheim-Teklenburg, von Bentheim-Steinfurt, von Salm-Horstmar oraz von Croy. Razem dawało to 11 głosów wirylnych. Na mocy rozporządzenia z 13 lipca 1827 r. w miejsce ks. von Salm-Kyrburg wszedł były prezydent ministrów baron Karl v.u.z. Stein, jako posiadacz państwa stanowego Cappenberg i Rheda. Pozostałe stany liczyły po 12 posłów każdy. Tak więc sejm prowincji Westfalii liczył 47 posłów, czyli liczbowo był zbliżony do Wielkopolski i Pomorza.

Innym problemem był wewnętrzny podział obszaru prowincji, który wpływał na tryb wyboru posłów. Na Śląsku takiego podziału nie wprowadzono, a Górne Łużyce stanowiły nieznaczny wyjątek. Natomiast wewnętrzne zróżnicowanie okręgów dominowało w landtagu dla „Marchii Brandenburskiej i Margrabstwa Dolnych Łużyc” z 1 lipca 1823 r.²⁵ Ta sytuacja dość istotnie wpływała na rozdzielenie miejsc wszystkich trzech stanów. Okręgi rozdzielono bowiem między Marchię Elektorską, Nową Marchię i Dolne Łużyce. Pierwszej przydzielono 44 mandaty (ze stanu pierwszego: kapituła katedralna w Braniborze i hrabia zu Solms-Baruth po jednym, rycerstwo 20 mandatów, stan drugi – 14 i trzeci – 8). Nowa Marchia otrzymała 12 mandatów (rycerstwo 6, mieszczaństwo 4, chłopstwo 2). Tyle samo mandatów przypadło Dolnym Łużycom (stan panów 1, rycerstwo 5, mieszczaństwo 4, chłopstwo 2). Tak więc łącznie było 68 mandatów.

Wewnętrzne podziały widać też w landtagu dla Prus Wschodnich i Zachodnich, wtedy w latach 1823–1877 połączonych w jedną prowincję Królestwo Prus, powołanym także 1 lipca 1823 r.²⁶ Landtag ten uzyskał 95 mandatów. Prowincję podzielono na dwie części: Prusy Wschodnie i Litwa oraz Prusy Zachodnie. Pierwsza część otrzymała 60 mandatów (stan pierwszy – 30, pozostałe po 15), natomiast Prusy Zachodnie uzyskały resztę 35 mandatów (stan pierwszy – 15, drugi – 13 i trzeci – 7).

Trzeci ustanowiony 1 lipca 1823 r. sejm prowincjonalny dla „Księstwa Pomorskiego i Księstwa Rugii” miał tylko 48 mandatów²⁷. Tu także wprowadzono wewnętrzne podziały na Stare Pomorze Przednie, Nowe

²⁵ *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für die Mark Brandenburg und Markgraft-hum Niederlausitz. Vom 1sten Juli 1823*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1823, s. 130 i n.

²⁶ *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für das Königreich Preußen. Vom 1sten Juli 1823*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1823, s. 138 i n.

²⁷ *Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für im Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen. Vom 1sten Juli 1823*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten“, Jg. 1823, s. 146 i n.

Pomorze Przednie wraz z Rugią oraz Pomorze Tyłne. Dwóm pierwszym częściom przyznano po 10 mandatów, ostatnia część uzyskała ich pozostałe 28. Każde z 10 mandatów zostały identycznie podzielone (stan pierwszy i drugi – po 4, stan trzeci – 2). Na Pomorzu Tylnym rozdział mandatów był następujący: stan pierwszy – 16, stan drugi – 8, stan trzeci – 4.

Powyższe analizy prowadzą do następujących wniosków:

1. Cztery sejmy prowincjonalne miały strukturę składającą się z trzech stanów: Brandenburgia, Prusy, Pomorze i Wielkopolska, pozostałe składały się z czterech stanów: Śląsk, Saksonia, Nadrenia i Westfalia.

2. Stan pierwszy obejmował arystokrację (w dwóch zachodnich prowincjach nazwaną stanami Rzeszy), ewentualnie także wyższe duchowieństwo (Saksonia), gdy istniały cztery stany.

3. Liczba posłów była zróżnicowana, od 47 (Westfalia) do 95 (Prusy). Stopień przewagi liczebnej posłów szlacheckich nad mieszczańskimi i chłopskimi był podobny. Nie dotyczy to prowincji nadreńskiej i westfalskiej, gdzie z racji innych stosunków społecznych liczba posłów była równa.

Bibliografia

Materiały źródłowe

„*Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Breslau*“, Jg. 1825, s. 12.

„*Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten*“ (od 1907 r. „*Preussische Gesetzsammlung*“), Jg. 1815; Jg. 1823; Jg. 1824; Jg. 1827; Jg. 1827; Jg. 1833; Jg. 1844.

Gesetz wegen Anordnung der Provinzialstände für die Rheinprovinzen vom 27. März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/nrw/rheinprovinz/staedteordnungen-vergleich.htm> (20.05.2016).

Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände in der Provinz Sachsen. Vom 27sten März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/sah/sachsen/provinzialstaende24.htm> (20.05.2016).

Gesetz wegen Anordnung der Provinzial-Stände für die Provinz Westphalen vom 27. März 1824, <http://www.verfassungen.de/de/nrw/westfalen/index.htm> (20.05.2016).

Ustawa o urządzeniu stanów prowincjonalnych dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego z dnia 27 marca 1824 r., [w:] A. Konieczny, T. Kruszewski, *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, [Wrocław] 2002.

Verhandlungen des ersten Provinzial-Land-Tages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz auf dem im Jahre 1825 abgehaltenen ersten Land-Tage, Breslau [1827].

Verhandlungen des siebenten Provinzial-Landtages des Herzogthums Schlesien, der Grafschaft Glatz und des Markgrafthums Ober-Lausitz, Preussischen Antheils, nebst dem von Seiner Majestät dem Könige darauf erteilten Allerhöchsten Landtags-Abschiede vom 30. Dezember 1843, Breslau 1844.

Materiały archiwalne

Geheimes Staatsarchiv – Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, w zespole Pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Ministerium des Innern), w Rep. 77, I HA, IV. Abt. D.XXIIa, Nr. 1, vol. 1; Nr. 4, vol. 1; Nr. 13 vol. 1, 4.

Opracowania

Glaser F., *Die Stände Neuvorpommerns 1806–1826*, Greifswald 1929.

Koselleck R., *Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung*, Stuttgart 1967.

Lancizolle C.W. von, *Rechtsquellen für die gegenwärtige landständische Verfassung in Preußen mit Einfluß der Landtagsabschiede*, Berlin 1847.

Roeppel R., *Beiträge zur neueren Geschichte Preußens, 3. Zur Geschichte der ersten Einrichtung d. heut. Provinzialstände Schlesiens*, „Übersicht der Arbeiten u. Veränderungen der schles. Gesellschaft für vaterländ. Cultur“, Jg. 1846.

Simon H., *Das Provinzial-Gesetzbuch der Schlesischen Verfassung und Verwaltung, H. 1: Die ständische Verfassung von Schlesien, T. 1*, Breslau 1846.

Stein J., *Geschichte der Stadt Breslau im neunzehnten Jahrhundert*, Breslau 1884.

Waśicki J., *Zabór pruski 1806–1848*, [w:] *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.

Waśicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie. 1815–1848. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1980.

THE PROVINCIAL *LANDTAG* IN SILESIA (1824–1848)
COMPARED WITH OTHER SIMILAR INSTITUTIONS IN PRUSSIA

Summary: The author presents the evolution of the authority established in Prussia in 1824, within the polity boundaries of the country, following the defeat suffered by Prussia in the war with Napoleon. The presentation of *Landtag* which was functioning in Silesia is the starting point to make a comparison between this institution and others which were established on the parallel basis in other Prussian provinces. Differences and similarities between them are shown.

Keywords: PROVINCIAL PARLIAMENT, *LANDTAG*, PRUSSIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURY, PARLIAMENTARIANISM, LOCAL GOVERNMENT, RIGHT TO VOTE